

לאחר ה-11 בספטמבר

התנגשות בתוך ציוויליזציות

מרק א' הלר

האיסלאם נגד המערב?

העוינות הבלתי-מרוסנת, שהביאה תשעה-עשר מתאבדים לרסק מטוסים חטופים אל תוך מרכז הסחר העולמי ב-11 בספטמבר, ומיליוני מוסלמים אחרים להביע את אהדתם לפעולות האלה, הניעה רבים במערב לנסות ולהבין את מקורותיה. אנשים שואלים את עצמם, איזו טינה יכלה להצדיק את רציחתם המכוונת של אלפי אזרחים? איזה כעס יכול להוביל אנשים לבחור במודע בדרך של "מות קדושים", או לשנוא אחרים יותר משהם אוהבים את חייהם? החיפוש אחר הסבר לתופעה הזאת עורר דיון על הסיבות לטרור נגד המערב, שמבצעים חוגים איסלאמיסטיים או תומכיהם. דיון זה כולל השערות לגבי תפקידן של מערכות פוליטיות וכלכליות המתאפיינות בסטגנציה ודיכוי, השערות באשר להשפעת הסכסוך הישראלי-פלסטיני ותוצאות מלחמת המפרץ, וסיבות עמוקות אחרות. אולם, מעבר לעיסוק בסוגיות אלו, הועלתה בדיון זה גם ההנחה, כי מדובר בהתנגשות בין ציוויליזציות; כלומר, האירועים עצמם והסביבה שבה הם צמחו – זו שגרמה להם להדהד בעוצמה כה רבה – הם ביטוי בן-זמננו לעימותים היסטוריים, שלא ניתן ליישבם, בין תרבויות, ובמיוחד, בין עולם האסלאם והמערב.

קיימת אמנם היסטוריה ארוכה של עימותים בין האיסלאם לבין מה שכוונה במשך מאות שנים "העולם הנוצרי". אבל הנצרות הפסיקה מזמן להיות מאפיין, המגדיר את המערב, שכן ברוב חלקיו שולטת

בגיליון זה:

המלחמה בטרור:
מאחדים תמיד אנחנו?
ענת קורץ

ממשל בוש, המזרח-
התיכון וישראל בצל
מתקפת הטרור
אברהם בן-צבי

גישת ארה"ב לבקרת נשק
ואי-תפוצה של נשק
השמדה המונית לאחר ה-
11 בספטמבר
אמילי לנדאו

המלחמה בטרור
והקואליציה
המזרח תיכונית
אפרים קם

המלחמה באפגניסטן –
לקחים לישראל
שלמה ברום

מדוע קרסו התחזיות
הכלכליות בישראל?
שמואל אבן

יש הטוענים, כי התקפת הטרור ב-11 בספטמבר על מגדלי התאומים ובניין הפנטגון שינתה, באחת, את מהלך ההיסטוריה בת זמננו והטביעה את חותמה על מערכת היחסים הבינלאומיים כפי שאלה ישתקפו בעתיד. מן הצד האחד, התקפת הטרור הזאת הניעה תהליכים הנוגעים למלחמה בטרור ומן הצד האחר, היא החריפה את הצורך בהבנת מניעיו של הטרור האיסלאמיסטי.

גיליון מיוחד זה של **העדכן האסטרטגי**, שמוקדש להשלכות ולהשפעות של אירועי ה-11 בספטמבר, כולל שישה מאמרים, העוסקים בהיבטים המרכזיים של המניעים לטרור והמלחמה בו. המאמר הראשון של ד"ר מרק הלר מתחקה אחר שורשיו של העימות ההיסטורי בין האיסלאם והמערב ומתאר את גילוייו השונים של המאבק הפנימי בתוך העולם המוסלמי. המאמר השני, של ענת קורץ, בוחן את הסיבות

לקשיים, בהם נתקלה ארצות-הברית, כשביקשה להקים קואליציה כלל-עולמית למלחמה בטרור. במרכז המאמר עומדת טענת המחברת, כי תגובתה של מדינה לטרור המופעל כלפיה, נגזרת מהאינטרסים ומהנורמות המניעים אותה.

המאמר של פרופ' אבי בן צבי, בוחן את התמורות במדיניותה של ארצות-הברית, ביחס למזרח התיכון והזירה הגלובלית, בעקבות המערכה נגד הטרור. המחבר מעריך את השפעתן של תמורות אלו על האזור בכלל ועל ישראל בפרט. מאמרה של אמילי לנדאו מנתח את ההשלכות של המדיניות החד-צדדית, שבה נוקטת ארצות-הברית בתחום ההגנה הלאומית מפני טילים NMD, על משטר בקרת הנשק בכללותו.

מאמרו של ד"ר אפרים קס בוחן את השיקולים, המנחים את מדינות המזרח התיכון באשר להצטרפותן למאבק

הבינלאומי בטרור. ד"ר קס מציג את שני כווני הפעולה המסתמנים, שבהם יפעל הממשל – המלחמה בארגון אל קאעדה ובארגונים אחרים וכן צעדים צבאיים נגד מדינות, שנותנות חסות לארגוני הטרור ומנתח את מידת ההשתתפות האפשרית של מדינות האזור בפעילות זו. תא"ל (מיל.) שלמה ברום מציג את הלקחים הראשוניים האסטרטגיים והאופרטיביים, שאותם יכולה ישראל להפיק מהמערכה הצבאית, כפי שבאה לביטוי באפגניסטאן.

מאמרו של ד"ר שמואל אבן בוחן את הסיבות לקריסתן של התחזיות הכלכליות על המשק הישראלי בשנת 2001. המחבר טוען, כי על העוסקים בתכנון מדיניות כלכלית להתחשב בהערכות של הגופים הממלכתיים (אמ"ן, שב"כ וכו') ולייחס יותר משקל להערכתם של גופים אלה באשר לשינויים בגורמים חיצוניים למשק ובסביבה האסטרטגית של ישראל.

עדכן אסטרטגי

כרך 4, גיליון מס' 4 ינואר 2002

הרבעון **עדכן אסטרטגי** מיועד להעשיר ולהפרות את הדיון הציבורי בנושאים העומדים, או אמורים לעמוד, על סדר היום הביטחוני של ישראל והמזרח-התיכון.

המאמרים המופיעים בעדכן נכתבים על-ידי חוקרי המרכז ואורחיו, ומבוססים על מחקרים שנעשו במרכז. המאמרים מאופיינים בהיותם מכווני מדיניות. הדעות המובעות בהם הן של המחבר לבדו.

© כל הזכויות שמורות ISSN 0793-8950

עורך ראשי:
שי פלדמן

מנהל המערכת:
משה גרונדמן

עיצוב גרפי:
מיכל סמו

חברי המערכת:
שי פלדמן
שלמה ברום
אברהם בן-צבי
הירש גודמן
משה גרונדמן
מרק הלר
ענת קורץ
אפרים קס

עדכן אסטרטגי יוצא לאור על-ידי

מרכז יפה למחקרים אסטרטגיים, אוניברסיטת תל אביב, רמת אביב, תל אביב 69978
טל' 03-6409926 פקס' 03-6422404 E-mail: jcss2@post.tau.ac.il

עדכן אסטרטגי מתפרסם בעברית ובאנגלית

ותוכנו המלא מוצג באתר האינטרנט של המרכז.

כתובת האתר: <http://www.tau.ac.il/jcss/quarterly.html>

11 בספטמבר – התנגשות בתוך ציוויליזציות – המשך

החילוניות. גם במקומות שבהם האמונה הדתית נותרה חזקה, כמו בארצות הברית, היא מצטמצמת לתחום הפרט, וההפרדה בין דת ומדינה היא עיקרון יסודי של הממשל. ואכן, המונח "העולם הנוצרי" נשמע מיושן. יתרה מזו: החיים הפרטיים של אחדים ממבצעי מתקפת הטרור ב-11 בספטמבר ושל רבים מאוהדיהם, לא היו ואינם מאופיינים באדיקות דתית דווקא. הדבר מרמז על כך, שההתנגשות הקיימת אינה קשורה לדת עצמה. אם יש איזשהו קשר למושג העכשווי של תרבות, הוא חייב להיות טמון בתחום של ערכים פוליטיים וחברתיים הקשורים לזהויות קיבוציות. ואם קיימת התנגשות תרבותית והיא בוודאי קיימת הרי שיש להגדירה על-פי הערכים השולטים במערב והערכים השולטים במקומות אחרים.

התנגשות של מערכות ערכים

אחת הדרכים להבין את הערכים האלה היא להשוות את מידת ה"פתיחות" בשתי מערכות ערכים אלה: מחד גיסא, התרבות המצדדת בבין-לאומיות, זו המודרניסטית, ומאידך גיסא, התרבות המסורתית. הראשונה – פתוחה יותר לקבלת ערכים חילוניים אוניברסליים, המדגישים את העליונות של רווחת הפרט וחירותו, וכן היא פתוחה יותר לכלכלה חופשית בגבולות הלאומיים ומעבר להם. המרכיבים האטרקטיביים של התרבות המודרניסטית, אלה שניתן לאמצם בקלות רבה יותר, שאתם הגדיר החומריים והטכנולוגיים, שאתם ה-MacWorld. אולם אלה הם ביטויים חיצוניים של מרכיבי-תרבות עמוקים יותר ופחות זמינים להעתקה וחיקוי. הכוונה היא למערכות פוליטיות המבוססות על דמוקרטיה, שלטון החוק ורשות שיפוטית עצמאית, ומערכות חברתיות המבוססות על סובלנות לשונות, על מוביליות (ניידות) של

הפרט ועל שוויון בין המינים.

מערכת הערכים המסורתית נוטה להדגיש את עליונותה של הקבוצה. מערכת זו מצהירה על אופיה הייחודי והאותנטי ומונעת חדירה של קפיטליזם "חסר רחמים", של צרכנות "רדודה", של סטנדרטים מוסריים "מנוונים" ושל השפעות זרות אחרות, שיוחסו במשך הזמן לחדשנות, לאורח החיים המערבי, או לאחרונה, לגלובליזציה. הערכים של המסורתיות משתקפים גם במערכות פוליטיות הטוענות, שהן מייצגות זהויות קדמוניות, בדרך-כלל על חשבון חירות הפרט, וגם במערכות משפטיות

איזה כעס יכול להוביל אנשים לבחור במודע בדרך של "מות קדושים", או לשנוא אחרים יותר משהם אוהבים את חייהם?

וחברתיות, המתנגדות לשוויון, או לביטוי עצמי של נשים ושל מיעוטים עדתיים או דתיים.

ההתנגשות האמיתית בין ציוויליזציות כיום היא התחרות בין שתי מערכות הערכים האלה. היא מתנהלת כיום בתוך כל חברה, כולל החברות המערביות "המתקדמות" ביותר. אולם הערכים המודרניים המזוהים עם הבין-לאומיות נקלטו ואומצו דווקא בצפון אמריקה, במערב אירופה ובמקומות אחרים בעידן הפוסט נוצרי. ואילו בעולם הערבי/מוסלמי נתפשו המודרניסטים בתחומי הפוליטיקה, הכלכלה והחברה בצורה הגרועה ביותר והכוחות השמרניים, הדוגלים ב"אותנטיות"

התחזקו יותר מאשר במזרח אסיה, בהודו, באמריקה הלטינית, או אפילו באפריקה (שם הבעיה היא אי-היכולת להצטרף למצדדים בבין-לאומיות יותר מאשר דחייתם). הראיה האחרונה והדרמטית ביותר לפער הזה ניתנה על-ידי 'פרידום האוס', ארגון בלתי-תלוי לפיקוח על זכויות פוליטיות וחירויות אזרחיות, שמקום מושבו בניו יורק. בסקר שנערך ב-2001 על חופש ודמוקרטיה נמצא, שבעוד ש-86% מ-145 המדינות הלא-מוסלמיות הן חופשיות (58%) או חופשיות-למחצה (28%), רק 40% מן המדינות שבהן רוב מוסלמי נכללות בקטגוריות האלה (2% חופשיות, 38% חופשיות-למחצה). בלב העולם המוסלמי, היינו, במזרח-התיכון ובצפון אפריקה, ידה של מערכת הערכים החדשנית גברה באמת רק בתורכיה, שבה המהפכה שחולל מוצטפה כמאל אתאתורפ בעקבות קריסתה של האימפריה העות'מאנית, כללה הפרדה ברורה ונחרצת בין דת ומדינה. אבל גם בתורכיה, מקומם של הערכים האלה אינו חסין באופן מוחלט. כמעט בכל המדינות האחרות, מערכת הערכים המיוצגת על-ידי אייתאללה חומייני ואוסאמה בן לאדן (או עמיתיהם הלאומנים) היא זו שמתעצמת. המקרים היוצאים מן הכלל בחלקם, למגמה הזאת, הם באיראן – בשל ההתפכחות מהאשליה לאחר עשרים שנות דיכוי איסלאמיסטי ושלטון כושל, ובאפגניסטן – שבה הרחיקו הטאליבאן לכת והביאו על עצמם את זעמה של ארצות-הברית.

אין משמעות הדבר, שהתנגשות הערכים מציבה את העולם המוסלמי רק נגד המערב. גבולות האיסלאם עם שכניו התרבותיים באפריקה ובאסיה, גם הם לא מוסדרים ולעיתים פורצים בהם סכסוכים אלימים. אך הסתירה החדה ביותר קיימת לאורך קו הגבול – הפיזי והתודעתי כאחד – אשר מפריד בין

האיסלאם ובין המערב. ייתכן שסתירה זו נובעת מהעובדה, שהמערב נתפס כיושרו של האסלאם ולפיכך, כמי שגזל את ההגמוניה המוסלמית בימי הביניים ובתחילת העת החדשה. אין שום סיבה יחידה ומשכנעת לכישלון העצום של החברות המוסלמיות להידבר עם המודרנה, וכן לעוצמת השנאה של התנועה האיסלאמיסטית. הסבר אפשרי אחד יכול להיות, שהדיון הדתי הוא הדרך היחידה הראויה, שבה ניתן לבטא התנגדות פומבית לדיכוי של המשטרים הכושלים, המודרניים, בעולם המוסלמי בן-זמננו. לכך קשורה גם העובדה, שארגונים איסלאמיסטיים לא-ממשלתיים מציעים סיוע בתחומי החברה והרווחה, וכן שירותי בריאות וחינוך לחברות, שבהן קיימת אבטלה רבה ושיעור גידול האוכלוסייה בהן גבוה – בעיות שהממשלות אינן מסוגלות לתת להן מענה מספק. הסבר אפשרי נוסף הוא, כי אותם משטרים הזינו את עמיהם באופן קבוע בדעות אנטי-אמריקניות ואנטי-ציוניות, כדי להסיט את זעם העם מכישלונותיהם. הסבר נוסף: כמה מהמשטרים האלה טיפחו את החוגים האיסלאמיסטיים בתקווה, שאלה יהיו מעוז נגד תנועות התנגדות חילוניות קיצוניות או ליברליות.

יהיו אשר יהיו ההסברים, קיימת מגמה נפוצה במיוחד בעולם הערבי/מוסלמי להאשים את המערב (ואת הבן החורג שלו במזרח-התיכון – ישראל) בפער העצום יחסית בין מה שיש לפרטים ולחברות לבין מה שהם מאמינים שצריך להיות להם במונחים של כוח, עושר וחירות.

אשליית הג'יהאד

עם זאת, גם בעולם הערבי/מוסלמי טרם הוכרעה התנגשות הערכים הזאת. דחיית הפתיחות אינה מוחלטת, וההתנגשות

התרבותית בין המוסלמים והמערב אינה בלתי-נמנעת.

נוסף על המהירות שבה קרס הטאליבאן, ייתכן כי הדבר המפתיע ביותר, שבא לביטוי במבצע באפגניסטן, היה בדידותו של המשטר הקורס והיעדר סיוע כלשהו מתומכיו הפוטנציאליים. חרף ההזהרות המפחידות של מלומדים חובבנים, של דיפלומטים אחוזי פחד ושל כתבי טלוויזיה נרגשים, כי קריאות הטאליבאן לג'יהאד נגד הלא-מאמינים ונגד עמיתיהם המשומדים בעולם המוסלמי יובילו לגיוס המונים, תחזיות קודרות אלה לא

קריאות הטאליבאן לקהילת המוסלמים (האמה) להתאחד ולקום בזעם קדוש נגד המערב הסתברו כלא יעילות בדיוק כמו קריאותיו של צדאם חוסיין בעת מלחמת המפרץ לפני עשר שנים

התממשו. אמנם היו הפגנות בכמה בירות ערביות ונשמעה הרטוריקה העוקצנית של אינטלקטואלים, הטוענים שהם מדברים בשם ההמונים, ואפילו דווח על מקרים אחדים של גיוס מתנדבים. אבל משטרים ברחבי העולם המוסלמי הצליחו בדרך-כלל לדכא את "הרחוב" או להתעלם ממנו ולדבוק באינטרסים המדיניים שלהם. קריאות הטאליבאן לקהילת המוסלמים (האמה) להתאחד ולקום בזעם קדוש נגד המערב הסתברו כלא יעילות בדיוק כמו קריאותיו של צדאם חוסיין בעת מלחמת המפרץ לפני עשר שנים, או קריאותיו של הסולטן העות'מאני במלחמת-העולם הראשונה.

זו הפעם השנייה במשך העשור שתחזית מן הסוג הזה לא התגשמה. הסיבה לכך, במידה מסוימת, הינה רגישותם של האמריקנים ושל בעלי-בריתם המערביים לסכנה הפוטנציאלית. בדרך-כלל עשו מנהיגי המערב מאמצים רבים כדי למנוע את הרושם, שהם נמצאים בעימות כולל עם האיסלאם. בגילויי דעת רשמיים, או בדיונים פומביים הקשורים למלחמה בטרור הושמעו אך מעט ביטויים של דעות קדומות נגד מוסלמים. בהזדמנויות המעטות שבהן נתנו פוליטיקאים ביטוי לרגשות כאלה, הם גונו בתקיפות ונאלצו לחזור בהם.

התגובה הפסיבית למלחמה באפגניסטן מוכיחה, כי היתה הגזמה רבה בהערכת הפוטנציאל לאחדות תחת דגל האיסלאם. אין ספק, כי קיימת תחושה כלשהי של זהות אסלאמית משותפת. הסולידריות היתה אחד מן הציוויים של הנביא מוחמד למאמיניו, ואירועים המתרחשים בחלק אחד של העולם המוסלמי אכן מכים גלים במקום אחר, גם בקרב מוסלמים, שאמונותיהם הפרטיות ומנהיגיהם אינם משקפים אדיקות רבה. זוהי הסיבה לכך, שאינדונזים למשל, מגלים יותר אכפתיות מאשר הבוליביאנים לגורלם של הצ'צ'נים ברוסיה, האלבנים במקדוניה, הקשמירים בהודו והפלסטינים בגדה המערבית ובעזה. זוהי גם הסיבה לכך, שתמיכה כלכלית ומבצעית במאבקים של מוסלמים ניתנת כמעט ללא יוצא מן הכלל על-ידי מוסלמים אחרים. אולם בעוד שתמיכה מוסלמית במוסלמים הנאבקים בלא-מוסלמים עשויה להיות רחבה, היא אינה עמוקה מאוד, משום שה"אמה", הלא היא קהילת המוסלמים, שסועה מאוד. ואכן, מתברר, כי "עולם מוסלמי" הינו רעיון מופשט בלבד, שכן בתוך אותו עולם יש מגוון מבלבל של חלוקות. השברים הבולטים ביותר הם הלאומיים, האתניים, והדתיים (בין

מהווים מיעוט קטן ולעיתים קרובות פגיע. אלה, הקוראים לסובלנות, לפלורליזם, לבחירה אישית, לדמוקרטיה ולפתיחות לעולם החיצוני מוקעים כבוגדים, חתרנים, או "לא-מוסלמים". רבים מאלה המבקשים לחשוף ליקויים פוליטיים או חברתיים, סופם להישלח לגלות, להכלא, או למות. בשל הסיכונים הכרוכים בכך, קריאת תיגר על הממשלות ועל כבודן של החברות מצריכה מידה רבה של אומץ, ולכן מה שמפתיע הוא לא מספרם המועט של אנשים כאלה, אלא מספרם הרב. למרות שאלה נאלצים לנהל קרבות מאסף בקרב חברותיהם השונות, ואף על פי שדעותיהם לא זכו להערכה רבה, עוד מוקדם לקבוע שנדמו קולותיהם.

על-פי תפישתם של האיסלאמיסטיים בחברות מוסלמיות, הפער בין "דר אל-איסלאם" (המאמינים) לבין "דר אל-חרב" (הכופרים), אינו ניתן לגישור. הם להוטים לקחת חלק בהתנגשות בין הציוויליזציות, בין אם אותה התנגשות תיכפה עליהם על-ידי המערב ובין אם הם יהיו יוזמיה. אולם, כל עוד לא הכריז המערב על מסע-צלב נגד האיסלאם, החוגים האיסלאמיסטיים הקיצוניים לא יהיו מסוגלים לגייס לג'יהאד את החברות, שבהן הם פועלים אלא אם כן ישיגו ניצחון מוחץ במאבק הערכים המתנהל בתוך החברה והתרבות שלהם.

מול אלה הלהוטים לקדם את הרעיונות לחירות אישית בנושאים דתיים, פוליטיים וכלכליים. ההתנגשות הזאת בין פונדמנטליסטים (גם אם הם לובשים חליפות עסקים) לבין המודרניסטים (גם אם הם לובשים גלימות) מתנהלת באופנים שונים בכל חברה כמעט, כולל זו שבישראל. במצב של מלחמת אזרחים מוסלמית, שבר זה, בתחום הערכים, חשוב כמו כל חלוקה פנימית אחרת. המשמעות היא, שבשל סיבות אידיאולוגיות, לאומיות, אתניות, קיבוציות ושבתיות גם יחד, מוסלמים מסוימים יתנגדו תמיד לניסיונותיהם של אחרים לאמץ

התגובה הפסיבית למלחמה באפגניסטן מוכיחה, כי היתה הגזמה רבה בהערכת הפוטנציאל לאחדות תחת דגל האיסלאם

לעצמם זהות אסלאמית ולנצל את הסולידריות הפאן-מוסלמית לקידום עניינם. המודרניסטים ברוב החברות המוסלמיות

המוסלמים לבין עצמם), או השבטיים. רוב הבקיעים האלה קיימים בתוך אפגניסטן עצמה, שהיא במובנים רבים מיקרוקוסמוס של העולם המוסלמי, ושימשה במשך שנים רבות זירה למלחמת אזרחים – בין סונים ושיעים, ובין פאשטונים, חזארים, טאדג'יקים ואוזבקים. אבל אפגניסטן אינה אלא דוגמה קיצונית של הניגודים הבסיסיים הקיימים בכל מקום בתוך מרכיבים שונים של קהילת המוסלמים. איראן ועיראק נלחמו ביניהן במשך כמעט עשור שלם במלחמה העקובה מדם והאכזרית ביותר במלחמות המזרח-התיכון בעת החדשה. אפילו פקיסטן, המדינה היחידה שהוקמה במטרה לתת ביטוי פוליטי למוסלמים, התפרקה ב-1971 כתוצאה מזעמם של הבנגלים המוסלמים על דיכויים בדי ממשלה שנשלטה על-ידי הפאשטונים. ומאז, משמשת פקיסטאן זירה לאין-ספור התקפות של הסונים על מסגדים ועל מרכזים קהילתיים שיעיים.

התחרות בין המצדדים בבין-לאומיות למצדדים במסורתיות

שבר פחות בולט, אך לא פחות חשוב, קיים בתחום הערכים. לעתים שבר מעין זה נוצר בין אידיאולוגיות אוטוריטריות הן דתיות והן חילוניות. אבל, הוא גם מציב את אלה הנחושים להטביע על החברה חותם קיבוצי

